

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/45/36-41>

Arif Ağalarov
Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
<https://orcid.org/0009-0005-3361-2497>
arifagalarov@ndu.edu.az

Molla Pənah Vaqif və anadilli poeziyamız

Xülasə

Molla Pənah Vaqif Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus mövqeyi olan qüdrətli ədəbi simalardandır. Ədəbiyyat tariximizdə Nizami və Füzulidən sonra ədəbi məktəb yaradan üçüncü sənətkardır. Onun yaradıcılığı ədəbiyyatımızın yüksəliş tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcıdır. Molla Pənah Vaqifin dövrü Azərbaycan poeziyasının milli dirçəliş dövrü kimi qiymətləndirilir. Bu dövrün əsas cəhətləri arasında optimizm, açıqfikirli yanaşma, realist baxışlar yer alır və geniş dünyagörüşü önə çıxır. Bu xüsusiyyətlər hər biri Vaqifin şəxsi həyatında və yaradıcılığında özünü göstərmiş, onun ictimai-siyasi şəxsiyyət kimi tanınmasında xüsusi əhəmiyyət daşımışdır. Qeyd etdiyimiz bütün bu cəhətlərin hər biri Vaqifin şəxsi həyatı və yaradıcılığında özünü göstərmiş, eyni zamanda onun ictimai-siyasi fəaliyyətinin vacib bir hissəsi olmuşdur.

Azərbaycan ədəbi dilinin inkişafında Vaqifin rolunu dəyərləndirərkən, dilimizin xüsusi inkişaf mərhələlərini nəzərdən keçirmək, qiymətləndirmək vacibdir. Vaqif özündən əvvəlki ədiblərin ədəbi irsini özünəməxsus şəkildə, özünəməxsus tərzdə davam etdirərək, yeni bir yol açır. M.P.Vaqif Azərbaycan ədəbiyyatının XIX əsr inkişafının əsasını qoyaraq, bu dövrün formalaşmasına əhəmiyyətli töhfə verib. Demək olar ki, o özündən əvvəlki ədiblərin, sənətkarların irsini milli zəmində yekunlaşdırıb, sonrakı ədiblərin, xüsusən, XIX əsrdə yaşamış ədiblərin ədəbi fəaliyyətlərinə istiqamət vermişdir.

Məqalədə M.P.Vaqif şeirlərinin dilinin saflığı müqayisə baxımından təmizliyi, anlaşıqlığı önə çəkilir. XVIII əsr anadilli poeziyamızın zirvəsində dayandığı, özündən sonra ədəbi məktəb yaratdığı diqqətə çatdırılır. Vaqif yaradıcılığı, ənənəsi ondan sonra yaranan şifahi şeirlərinə, onlarca şairin yaradıcılığına güclü təsir etməsi məsələləri şərh edilmişdir.

Açar sözlər: M.P.Vaqif, Azərbaycan dili, Azərbaycan poeziyası, şeir, alınma sözlər

Arif Aghalarov
Nakhchivan State University
PhD in Philology
<https://orcid.org/0009-0005-3361-2497>
arifagalarov@ndu.edu.az

Molla Panah Vagif and Our Native Poetry

Abstract

Molla Panah Vagif is one of the powerful literary figures with a special position in the history of Azerbaijani literature. He is the third artist in our literary history to create a literary school after Nizami and Fuzuli. His creativity is the beginning of a new stage in the history of the rise of our literature. The period of Molla Panah Vagif is considered the period of national revival of Azerbaijani poetry. Among the main features of this period are optimism, open-minded approach and realistic perspectives, a realistic approach and a broad worldview stand out. Each of these features manifested itself in Vagif's personal life and creativity, and was of particular importance in his recognition as a socio-political figure. Each of these features we have mentioned manifested

itself in Vagif's personal life and creativity, and at the same time was an important part of his socio-political activity.

When evaluating the role of Vagif in the development of the Azerbaijani literary language, it is important to consider and evaluate the specific stages of development of our language. Vagif, continuing the literary heritage of his predecessors in his own unique way, in his own unique style, opened a new path. M.P. Vagif laid the foundation for the development of Azerbaijani literature in the 19th century, making a significant and important contribution to the formation of this period. It can be said that he summed up the heritage of his predecessors and artists on a national basis and gave direction to the literary activities of subsequent writers, especially those who lived in the 19th century.

The article emphasizes the purity of the language of M.P. Vagif's poems in terms of comparison, their clarity and comprehensibility. It is brought to the attention that he stood at the peak of our 18th century native language poetry and created a literary school after him. The issues of Vagif's creativity and tradition on the oral poems that emerged after him, and the strong influence of them on the poet's creativity are commented on.

Keywords: *M.P. Vagif, Azerbaijani language, Azerbaijani poetry, poetry, borrowed words*

Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində xüsusi mövqeyə malik olan şairlərdən biri də M.P. Vagifdir. O, XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatında, daha doğrusu, anadilli şeirimizin pik nöqtəsində dayanan sənətkardır. Belə ki, Şah İsmayıl XVI əsrin əvvəllərində Azərbaycan dilini fars dili ilə yanaşı dövlət dili elan etdikdən sonra, həm özü ana dilində şeirlər yazdı, həm də bu fürsətdən istifadə edən Həqiqi Təbrizi, Məhəmməd Füzuli, sonralar Həbib, Kişvəri və digərləri doğma dildə yazmağa cürət etdilər. Doğrudur, hələ bir əsr ondan əvvəl yaşayıb-yaratmış İ.Nəsimi ana dilində çox gözəl şeir nümunələri yaratmışdır:

Yanaram eşqindən, gözlərimdən axar yaşlar,
Həsrətin dərdi çıxarıbdır yürəyimdən başlar.

yaxud,

Düştü yenə dəli könlüm gözlərinin xəyalinə
Kim nə bilir bukönlümün fikri nədir, xəyali nə?

yaxud,

Üzünü məndən nihan etmək dilərsən, etməgil,
Gözlərin yaşın rəvan etmək dilərsən, etməgil.

Bərqi nəsrin üzrə mişkin xəta sən tağıdub
Aşığı bixaniman etmək dilərsən, etməgil (Nəsimi, 2004).

Tədqiqat

Nəsimini digərlərindən fərqləndirən odur ki, o, Ş.İ.Xətəidən də əvvəl ana dilində şeirlər yazıb. Doğrudur, bu şeirlərin dilində də fars-ərəb tərkibli söz və ifadələr işlənib. Bu da o dövrü üçün xarakterik hal idi. Ondan sonra Azərbaycan dilində şeirlər, qəzəllər yazan sənətkarların dilində də fars-ərəb sözləri işlənib və işlənməliydi də çünki Azərbaycan ədəbi dili birdən-birə bugünkü səviyyəyə düşməyib. XIV-XV əsrlərdə təcridən saflaşmış, XVI əsrdə H.Təbrizi, M.Füzuli, Ş.İ.Xətai və digər sənətkarlar tərəfindən ədəbi dilimiz bir az da saflaşmış, türkmənşəli və əsl Azərbaycan sözləri ilə zənginləşib. Lakin yenə də fars-ərəb tərkibli sözlərdən yaxa qurtara bilməyib. M.Füzulidən bir neçə bəndə nəzər salmaq:

Qəzəldir səfərbəxşi-əhli nəzər,
Qəzəldir guli-bustani hünər.
Qəzali-qəzəl şeydi asan deyil
Qəzəl münkiri əhli-ürfan deyil.

yaxud,

Ol ki, hər saət gülərdi çeşmi-giryanım görüb,
Ağlar oldu halima birəhm cananım görüb.
Eyləyin təyini-əczayi-müdəvva dərdimə,
Tərk edib cəm etmədi hali-pərişanım görüb (Füzuli, 2005).

Göründüyü kimi, səkkiz misrada on kəlmədən artıq fars-ərəb tərkibli söz və söz birləşməsi işlənib. Bu təbii hal idi, başqa sözlə desək, təxminən qırx sözdən onu alınmadır ki, bu da iyirmi beş faizdir və o dövr üçün təqdirəlayiq hadisə idi.

Bir əsr ondan sonra Aşiq Abbas Tufarqanlı dediyi, sonralar qələm alınmış bir neçə bənd şeirə nəzər salaq:

Abbas ağlar zarı-zarı,
Getməz könlümün qubarı,
İlqarından dönən yarı,
Tanrı tez məzar eyləsin.

Başına döndüyüm, Ay Gülgəz Pəri,
Çəkərəm hicranı dərd ayağından.
Elin töhmətindən, fələk cəbrindən,
Düşmüşəm çöllərə dərd ayağından

Fakt göz qabağındadır, otuz iki sözün dördü alınma sözdür. Təxminən, 10-12 faiz (Quliyeva, Əhmədova, 2017).

Məqsədimiz XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış M.P.Vaqifin yazdığı ana dilli şeirimizdə ədəbi dilimizin inkişaf səviyyəsini, saflığını, alınma sözlərdən necə təmizləndiyini diqqətə çatdırmaqdır. Bunun üçün M.P.Vaqif yaradıcılığından bir-iki bənd şeirə diqqət yetirməyi vacib saydıq:

Bayram oldu, heç bilmirəm neyləyim?
Bizim evdə dolu çuval da yoxdu.
Düyü ilə hamı çoxdan tükənmiş,
Ət heç ələ düşməz, motal da yoxdu.

Allaha bizmişik naşükür bəndə,
Bir söz desəm, dəxi qoymazlar kəndə.
Xalq batıbdı noğula, şəkərə, qəndə,
Bizim evdə axta-zoğal da yoxdu (Vaqif, 2004).

İnkaredilməz faktdır ki, birinci bənddə 23 sözün hamısı əsl Azərbaycan sözüdür. İkinci bənddə 21 sözdən cəmi üç söz:- Allah, naşükür, şəkər sözləri alınmadır. Cəmi 44 sözdən 3 söz alınmadır.

Bu rəqəmi XX əsr və XXI əsrin birinci rübündə yazıb-yaratmış şairlərin şeirlərində işlənmiş alınma sözlərin sayı ilə müqayisə edək:

S.Vurğun şeirlərindən iki bənd:

Başımdan getmişdi sevdanın dəmi,
Xəyalım gəzirdi bütün aləmi.

Bu düşkün könlümü deyin yenəmi
Çəkdiniz sorğuya, suala, gözlər? (Vurğun, 2004, s. 44).

Burada “sevdanın dəmi” ifadəsi ilə duyğuların güclü, ehtiraslı mərhələsi nəzərdə tutulur. Artıq bu mərhələ ötüb, indi isə yalnız xəyallar, xatirələr qalıb. “Düşkün könlün” isə yenidən sınağa çəkilməsi, sual altına alınması insanın daxili qırılmalarını, təkrar emosional sarsıntı yaşamasını simvolizə edir.

Əzəldən belədir çünki kainat
Cahan daimidir ömür əmanət,
Əldən ələ gəzir vəfasız həyat
Biz gəldi gedərik sən yaşa, dünya (Vurğun, 2004 s. 44).

Bu hissədə isə mövzu daha fəlsəfi məcraya keçir. Şair həyatın keçiciliyini, dünyanın isə qalıcı olduğunu bildirir. “Ömür əmanətdir” ifadəsi insanın bu dünyadakı varlığının müvəqqəti olduğunu vurğulayır. “Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya” mısrası ilə həyatın axıcı, insanın isə faniliyi təsirli şəkildə ifadə olunur. Diqqət yetirsək, iki bənddə 36 öz var, onların 9-u alınma sözdür. Təxminən, 25 faiz.

Süleyman Rüstəm yaradıcılığından iki bənd şeir:

Oxuyun, bir qızıl kitabam mən,
İnqilab oğlu, inqilabam mən,
Ruhu yüksək adamların biriyəm,
Sinfimin top-tüfəngli şairiyəm mən.

Nədir o mənalı dərin baxışlar?
Nədir gözlərindən yağan yağışlar?
Nədir qəlbindəki payızlar, qışlar?
Yetimtək boynunu burma, Təbrizim!
Məlul, məlul baxıb durma, Təbrizim! (Rüstəm, 2005).

İki bənddə 6 söz alınmadır. Bu da gözəldir, ancaq XVIII əsrdə Vaqifdən nümunə gətirdiyimiz yuxarıdakı iki bənd şeirdə cəmi 3 söz alınmadır. Dəyərli oxucularımız heç də hesab etməsin ki, biz şairləri yaxşı, yaxud “pis” adı altında müqayisə edirik. Qəti olaraq yox! Mən də bir dilsevər ziyalı kimi ancaq müqayisə etdiyimiz şairlərin alınma sözlərdən necə istifadə etdiklərini önə çəkmək istədim və qabartdım ki, XVIII əsrdə Vaqif adlı azərbaycanlı bir sənətkar Azərbaycan ədəbi dilinin zənginləşməsində, saflaşmasında hansı mövqedə durub, bu mənada özündən əvvəlki şairləri ötüb, sonra gələn şairlər üçün örnək olub, ədəbi dil məktəbi yaradıb.

Bilirəm ki, Vaqifdən nümunə gətirilmiş iki bənd şeir qanəedici deyil, yəni ola bilər ki, həmin iki bənddə 2-3 söz alınma olsun. Elə şeirləri də var ki, orada alınma sözlərin miqdarı daha çox olsun. Fikrimizi dəqiqləşdirmək üçün digər nümunələrə nəzər yetirək:

Əgər yarsan, gəl sarmaşaq qol-boyun,
Durub daldalardan baxmağın nədi?
Yar deyilsən çək ayağın geri dur,
Canımı odlara yaxmağın nədi?

Eşqin sevdasına heç kəs pis deməz,
Məhəbbət yolundan ayaq kəs deməz,
Göz görməsə dəli könül istəməz,
Bəzənib qarşıma çıxmağın nədi? (Vaqif, 2004).

Hər şey göz önündədir. İki bənd şeirdə 40 sözün yalnız ikisi alınmadır, yəni eşq və məhəbbət sözləri. Bu sözlərin hər ikisi bu gün də hər birimizin gündəlik lüğətimizdə işlənən sözlərdir. Bax

budur M.P.Vaqifin poeziyada dil ucalığı, ədəbi dil mövqeyi, dilimizin saflaşması, yad sözlərdən təmizlənməsi yolunda gördüyü işlər.

Fikrimizi bir daha təsdiq etmək üçün ölməz sənətkarın bir neçə bənd şeirinə də nəzər salaq:

Səhər dura sürmə çəkə gözünə,
Birçəklərin həlqə qoya üzünə,
Cilvələmə, sığal çəkə özünə,
İşi, gücü gülüb oynamaq ola.

yaxud,

Xeyli vaxtdır ayrılmışıq yar ilə,
Gördük, amma danışmadıq ayrıldıq.
Qaldı canda gizli-gizli dərdimiz,
Bircə kəlmə danışmadıq ayrıldıq

və yaxud,

Qış günü qışlağın Qıraqbasanın,
Gözüdür Aranılın, cümlə cahanın
Belə gözəl yerin, belə məkanın
Bir gözəl obası hayıf ki, yoxdur (Cəfərov, 2017).

Təəccüblü gəlsə də, realdır ki, üç bənd şeirdə, daha doğrusu, 55 sözün tək cə bir kəlməsi alınmadır. O da məkan sözüdür ki, bu gün də hər birimiz o sözü işlədirik.

Nəticə

M.P.Vaqifin yaradıcılığından seçdiyimiz yuxarıdakı nümunələrin sayını artırmaq çətin deyil, lakin şairin bütün şeirləri bu tip deyil, yəni onun digər şeirlərində fars-ərəb tərkibli sözlər çox deyil. Məsələn:

Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə babət görmədim.

yaxud,

Sən ha bir sonasan cüda düşübsən
Bir bölük yaşılbaş sonadan, Pəri
(Molla Pənah Vaqif əsərləri, 2004. s. 41).

İnkər etmək olmaz ki, müqayisə olunduqda hər nə varsa göz önündədir. Yəni özündən əvvəlki şairlərin dili Vaqifin şeir dilindən gəlirdi, özündən sonrakı şairlərin əksəriyyətinin dilindən safdır, gözəldir. Bu qısa yazıdan belə bir nəticə hasil olur.

Beləliklə, anadilli poeziyamızın XVIII əsrdə zirvəsində dayanan M.P.Vaqif ədəbi dilimizin inkişafında, saflaşmasında əcnəbi söz və söz birləşməsindən təmizlənməsində xüsusi mövqeyə malik olan şairdir. Onun yaradıcılığı öz novatorluğu, yəni yenilikçiliyi ilə fərqlənir. M.P.Vaqif yaradıcılığı özündən sonra yaranan şifahi xalq ədəbiyyatımız güclü təsir etmiş, yazılı ədəbiyyatımızın, daha doğrusu, şairlərimizin yaradıcılığına da əvvəzsiz bəhrə vermişdir.

Ədəbiyyat

1. Araslı, H. (1968). *Molla Pənah Vaqif əsərləri*.
2. Cəfərov, N. (2017). *Molla Pənah Vaqif*.
3. Dadaşzadə, A. (1966). *Molla Pənah Vaqif: Həyat və yaradıcılığı*.
4. Füzuli, M. (2005). *Seçilmiş əsərləri (Altı cilddə, I cild)*.
5. İsmayılov, H. (2005). *Molla Pənah Vaqif və Azərbaycan poeziyası*.
6. Quliyeva, S., Əhmədova, L. (2017). *Molla Pənah Vaqif*.
7. Məmmədli, F. (2010). *Vaqifin əsərlərində sosial-realizm*.
8. *Molla Pənah Vaqif əsərləri*. (2004). Şərq-Qərb.
9. Nəsimi, İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri (İki cilddə, I cild)*.
10. Rüstəm, S. (2005). *Seçilmiş əsərləri (Üç cilddə, I cild)*.
10. Vurğun, S. (2004). *Seçilmiş əsərləri (Beş cilddə, II cild)*.
11. Vaqif, M.P. (2004). *Seçilmiş əsərləri*.

Daxil oldu: 14.02.2025

Qəbul edildi: 20.05.2025